

Борисенко Н.М., Бальоха А.С. Використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського на уроках природознавства в контексті Нової української школи // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць] / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВЗН «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. – Вип. 38. – С. 22-28.

УДК 373.3.016:57.081.11

Борисенко Н.М.,

Бальоха А.С.,

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається значення педагогічної спадщини видатного педагога В. Сухомлинського в контексті Нової української школи. Досліджено значення основних методів навчальної роботи, на яких наполягав видатний педагог: навчання в зелених класах, складання книжок-картинок про природу, подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв'язування задач із живого задачника, навчання у кімнаті казки, острів чудес, куточок краси, використання в духовному житті пісні, книжки, проведення свят матері, троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок. Аналізуються різнобічні природничі інтереси педагога, серед яких виокремлювались екскурсії в природу, уроки під голубим небом, складання та аналіз казок про предмети та явища довкілля. Адже найголовнішим завданням, якому підпорядковані всі інші, вчений вважав розвиток у дитини здатності до рефлексії, вміння критично оцінювати свою поведінку з урахуванням можливих наслідків для інших людей і для себе. Авторами пропонується застосовування під час такої роботи різноманітних пізнавальних завдань, а саме: завдання на сортування, завдання на порівняння у формі зіставлення і протиставлення, завдання на використання аналогії як засобу перенесення способу дії, завдання на

класифікацію предметів і явищ навколишнього світу, завдання на доведення, завдання на виділення головного, складання текстів фантастичного (казкового) характеру, складання загадок і метафор за змістом тексту. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського дає можливість сучасному вчителю реалізувати завдання сучасної освіти не перевантажуючи учня.

У статті розкривається методичний підхід до роботи з творами педагога в освітньому процесі початкової школи, завдання якої, полягає в тому, щоб підготувати здобувача освіти до успішної життєдіяльності й самореалізації в умовах суспільства, яке дуже динамічно змінюється, підготувати учнів до життя навіть в умовах невизначеного майбутнього.

Ключові слова: урок природознавства, методика, пізнавальні завдання, розвиток зв'язного мовлення, навчальні тексти, предметна природознавча компетентність учнів.

Реформування освіти в умовах Нової української школи диктує сьогодні нові підходи до підготовки учнів початкової школи. Пріоритетним стає всебічний розвиток особистості дитини, оволодіння ключовими та предметними компетентностями, наскрізними вміннями, необхідними життєвими і соціальними навичками, що забезпечують її готовність до життя в демократичному й інформаційному суспільстві [5].

Важливого значення набуває пізнання дитиною навколишнього світу через формування та розвиток у неї допитливості, ініціативності, творчості.

Саме про ці якості дитини та їх значення наголошував у своїй педагогічній діяльності видатний педагог В. Сухомлинський. Він увійшов в історію вітчизняної і світової педагогіки як видатний педагог-гуманіст, який утверджував самоцінність дитячої особистості, необхідність зосередження педагогічного процесу на потребах розвитку творчих сил

кожної дитини у різних видах діяльності, виховання на засадах загальнолюдських і національних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти педагогічної спадщини В. Сухомлинського стали предметом вивчення науковців як в Україні (М. Антонець, І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, І. Зязюн, В. Кузь, О. Савченко, М. Сметанський та ін.), так і поза її межами (А. Борисовський, Б. Кваша, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик та ін.). Роботи нашого видатного земляка також досліджують Х. Франкос і М. Ціандзі (Греція), В. Іфферт, Р. Штайник, Е. Гартман (Німеччина), М. Библюк, С. Лашин (Польща), Л. Мілков (Болгарія), Бі Шуджі, Ван Ігао (Китай), А. Кокеріль (Австралія) та ін. Сутністю педагогічної системи В. Сухомлинського стали гуманізм, ставлення до дитини як до унікальної особистості, природовідповідність, культуровідповідність, опора на позитивне в дитині, створення ситуації успіху, одухотворення знання, формування радості пізнання, створення «інтелектуального фону школи» тощо[2].

Мета статті – визначити деякі аспекти використання педагогічної спадщини В.Сухомлинського, а саме текстового змісту його оповідань на уроках природознавства в контексті Нової української школи.

Перехід на 12-річне навчання, запровадження Державного стандарту початкової загальної освіти, надає змогу поглянути по новому на зміст дисциплін початкової школи з урахуванням педагогічних ідей педагога. Так, навчальний предмет «Досліджую світ» має свої дидактичні особливості, які відрізняють його від інших предметів. Курс містить систему узагальнених знань про природу, в доступній формі знайомить учнів з предметами та явищами природи, розкриває зв'язки між окремими явищами, допомагає пізнати закономірності розвитку навколишнього світу. Основне завдання курсу - формування у дітей цілісної картини світу, яка має поступово поглиблюватися, створюючи базу для подальшого навчання в старшій школі. Вивчення природознавства в початковій школі

передбачає формування вміння аналізувати об'єкти природи, вміння порівнювати їх, виділяти істотні ознаки та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у природі, класифікувати об'єкти природи, аналізувати їх. Великого значення набуває процес засвоєння практичних навичок роботи на уроках, вдома, в куточку живої природи, на пришкольній ділянці, догляд за рослинами та тваринами. Результатом такої діяльності має стати спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, які дозволяють дитині ідентифікувати і розв'язувати, незалежно від контексту, проблеми, характерні для певної сфери діяльності.

У педагогічній системі В. Сухомлинського через різні форми організації навчання та виховання дітей було реалізовано принцип, який спирався на народні традиції, природовідповідність як складову навчання, що включає «інтелектуальний фон школи», «створення радості пізнання», «емоційний фон», школу під голубим небом, школу радості, уроки в зелених класах, уроки мислення, уроки розвитку мовлення, «вузлики знань» (проблемні запитання), «Книгу природи», дві програми навчання (обов'язкова і розширена) тощо. Видатний український педагог В. Сухомлинський особливу роль надавав природі, спілкуванню з нею як фактору розумового розвитку. В книзі «Серце віддаю дітям» вчений зазначав, що завжди прагнув, щоб діти, перш ніж відкрити книгу, прочитати по складах перше слово, навчилися читати сторінки найкращої в світі книги – книги природи. Вчений неодноразово відзначав, що сама природа не виховує, виховує лише активний її вплив. «Мене вражало, – писав вчений, – що захопленість дітей красою перепліталась з байдужістю до долі прекрасного. Захоплення красою – це лише перший паросток доброго почуття, котре слід розвивати, перетворювати у активне прагнення до діяльності». Великий інтерес викликає досвід педагога у сфері розумового виховання учнів через спілкування з природою. Так, В. Сухомлинський наголошував на гармонійному поєднанні різних організаційних форм навчання, радив вчителям початкових класів не

обмежуватися тільки уроком. «Можливо, – писав він, – все те, що приходить до розуму і серця дитини з книжок, з підручника, саме й приходить лише тому, що поряд з книжкою – навколишній світ». Він доводив, що читання «книги природи» під час екскурсій, подорожей повинно бути не звичайним сприйманням картин і образів природи, а початком активного мислення, теоретичного пізнання світу. У своїх працях В. Сухомлинський розкриває різні джерела розумового розвитку дітей. Але найголовнішим із них вважає природу, оскільки краса природи загострює сприймання і пробуджує мислення дітей, визначає здатність до рефлексії. Пусковим механізмом рефлексії вчений вважає існування вираженої потреби дитини у пізнавальній активності, аналізі самої себе, а відтак – з пошуковою спрямованістю поведінки; ситуаціями, що активізують рефлексивні процеси, конкретизують загальне уміння рефлексувати у вигляді сукупності конкретних умінь: здійснювання контролю власних дій, у тому числі й розумових, контролі логіки розгортання своїх думок, міркувань через пошук смислів, здатності бачити невідоме у відомому, в звичному — незвичне, в очевидному – непомітне. «Думка дитини виявляється у її активному ставленні до навколишнього середовища» [3, с.23].

Саме тому у роботі з учнями, особливого значення набуває вміння вчителя творчо використовувати можливості навчальних текстів, як засобу формування навичок мислення. Текстові матеріали на уроках в початковій школі виступають одночасно як джерело навчальної інформації та естетичного сприйняття природи, так і джерело розвитку комунікативної та природознавчої компетентності учнів. Дослідження засвідчили, що учні розуміють зміст тексту тоді, коли встановлено зв'язок предмета з образом або знаннями, які вже є в дитини. Практика доводить, що сприйманню змісту художніх творів потрібно вчити, поступово підводити до їх розуміння. Але аналіз роботи вчителів початкової школи з розвитку зв'язного мовлення засвідчує, що опис, складання переказу за змістом

тексту, твору-опису, твору-міркування – це ті інструменти в арсеналі вчителя, що сприяють розвитку пізнавальної діяльності учнів під час роботи з художнім текстом.

Основними методами навчальної роботи, на яких наполягав видатний педагог були: навчання в зелених класах, складання книжок-картинок про природу, подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв'язування задач із живого задачника, навчання у кімнаті казки, острів чудес, куточок краси, використання в духовному житті пісні, книжки, проведення свят матері, троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок. Природничі інтереси педагога були різнобічними: екскурсії в природу, уроки під небом голубим, складання та аналіз казок про предмети та явища довкілля. Найголовнішим завданням, якому підпорядковані всі інші, вчений вважав розвиток у дитини здатності до рефлексії, вміння критично оцінювати свою поведінку з урахуванням можливих наслідків для інших людей і для себе.

Важливим для оптимальної організації процесу навчання та виховання вчений вважав: всебічне вивчення особистісних і навчальних особливостей дитини, поєднання ситуативної і перспективної мотивації учіння, залучення життєвого досвіду дітей. Основними принципами побудови уроку педагог вважав:

- поєднання, об'єднання, злиття роботи, що її виконують учні, з первинним емоційним сприйняттям знань, з їх поглибленням, розвитком;
- залучення учнів до визначення мети роботи, діалогу, ігрових ситуацій, драматизації й імпровізації, парної та групової роботи, рефлексивних суджень тощо;
- оновлення навчального середовища класу, оптимізацію у межах системи і окремого уроку кількості і тривалості вправ для індивідуальної роботи учнів.

Саме діяльнісний підхід, на думку вченого, стає основною формування якості, що визначена в наш час в Державному стандарті як предметна природознавча компетентність.

Залучення казок, оповідань, притч В.Сухомлинського дає можливість сучасному вчителю реалізувати завдання сучасної освіти не перевантажуючи маленького учня.

Унікальною збіркою нашого видатного співвітчизника, що була видана останнім часом, стала збірка художніх творів «Всі добрі люди – одна сім'я». До збірки увійшли близько сотні казок, притч та оповідань, дійовими особами яких є олюднені тварини, рослини, природні явища. Всі твори розкривають перед дитиною розмаїття рідної природи, красу навколишнього світу, велич або жалюгідність вчинків людини. Аналіз творів збірки В. Сухомлинського дає можливість вчителю робити не лише літературознавчий аналіз казкових творів та оповідань, але й розкривати реальні взаємозв'язки, властивості явищ та предметів довкілля.

На кожному з уроків природознавства вчителю доцільно було б, на нашу думку, запроваджувати аналіз одного з творів збірки педагога, відповідно до змісту теми, що вивчається. Пропонуємо застосовувати під час такої роботи різноманітні пізнавальні завдання:

Завдання на сортування: під час аналізу прочитаного твору учні повинні навчитися знаходити в тексті відповіді на поставлені запитання; розповідати в запропонованій послідовності про об'єкт природи, який зображено в творі.

Робота з текстом В. Сухомлинського «Як їжачок до зими готувався» [4, с. 37]

- Про кого йдеться в оповіданні!
- Визначіть мешканців лісу, які впадають в сплячку! Які тварини не впадають в сплячку?
- Як поводить себе зайчик взимку?

Завдання на порівняння у формі зіставлення і протиставлення:
пізнавальна сутність порівняння полягає у пошуку таких відношень зображених героїв творів, як подібність і відмінність з об'єктами природи.

Робота з текстом В. Сухомлинського «Дуб і верба» [4, с. 27]

- Про кого йдеться в оповіданні!
- До якої групи рослин відносяться наші герої?
- Що спільного у дуба і верби?
- Яке дерево навесні прокидається раніше?
- Коли прокидається дуб?
- Як описує В. Сухомлинський дуб навесні? Як вербу?

Завдання на використання аналогії як засобу перенесення способу дії: представляють собою судження про властивості одного предмета на основі його подібності до інших. Учні мають навчитися знаходити спільні для обох предметів ознаки, виявляти істотні ознаки.

Робота з текстом В. Сухомлинського «Коли прилітають птахи» [4, с. 34].

- Про настання якої пори року йдеться в тексті?
- Знайдіть в тексті характерні ознаки весни!
- Давайте складемо своє оповідання про іншу пору року за аналогією!
- Яких пташок ми можемо згадати, відповідно до визначеної пори року?

Завдання на класифікацію предметів і явищ навколишнього світу, що зображені в тексті, вимагають віднесення поодиноких об'єктів чи явищ до відповідного ряду або класу, що передбачає перехід від чуттєвих форм мислення до словесно-логічних.

Робота з текстом В. Сухомлинського «Дуб і верба» [4, с. 27].

- Про кого йдеться в оповіданні!
- До якої групи рослин відносяться наші герої?
- Що спільного і що відмінного між цими героями?

Завдання на доведення: встановлення та доведення причинно-наслідкових зв'язків в природі.

Робота з текстом В. Сухомлинського «Ранковий вітерець» [4, с. 15].

- Визначіть головних героїв твору!

- Хто розбудив метелика? Доведіть!

Завдання на виділення головного: сортування матеріалу за певними ознаками (складністю, значущістю); складання плану до розповіді за прочитаним; виділення головної думки; схематизація; виділення істотних подібних і відмінних ознак явищ і предметів.

Аналіз тексту за В. Сухомлинським «Камінь» [4, с. 116].

Фрази із тексту	Замітки учнів, роздуми
Колодязь давав людям воду.	Вода, хоч і холодна, не звична на смак, але корисна.
Хлопчик любив нашкодити.	Я також люблю бешкетувати, і це також іноді поганим закінчується.
Засохла трава навколо, і дуб засох, підземні води потекли кудись в інше місце.	Чому людина весь час ранив природу?
«Куди ж все поділось?» - подумав дідусь.	Діти дуже гаряче намагалися пояснити дідусю причину.

Складання текстів фантастичного (казкового) характеру. Завдання такого типу мають на меті навчити учнів складати розповіді фантастичного змісту за сюжетом оповідання або тексту (фантастична розповідь про об'єкти та їх перетворення у просторі або часі, розповіді від імені об'єкту, римовані тексти фантастичного характеру).

Робота з текстом В. Сухомлинського «Як кіт рибу ловив» [4, с. 54].

- Про що йдеться в тексті?

- Чому рибки не плавали біля берега?

- А чи могла скластися по іншому пригода котика? Давайте пофантазуємо?

- Яким котик буде в нашій новій казці?

- Давайте наділимо нашого котика новими, не характерними для нього, ознаками, діями!

- Кого він зустріне?

- Що з ним станеться?

- Чим закінчиться його пригода?

Складання загадок і метафор за змістом тексту. У процесі виконання завдань такого типу формується вміння складати загадки про зображувані об'єкти, використовуючи для цього відомі алгоритми (шаблони) [1, с. 27].

Алгоритм:

обрання об'єкту,

знаходження спільного та відмінного,

встановлення взаємодії,

об'єднання частин загадки.

Складання загадки за текстом В. Сухомлинського «Метелик із росою на крилі» [4, с. 14]:

- З чим ви можете порівняти метелика?

- Коли ми можемо милуватися за танком метелика?

Загадка:

На листочок схожий,

Літає в днину погожу.

Алгоритм складання загадки за текстом В. Сухомлинського «Чому опадає листя з дерев» [4, с. 18]:

Листочок

На що схоже ?	Встановлення взаємодії	Відмінності
Пташка	але не	не співає
Метелик	але не	крилець не має

Загадка:

Як метелик, але крил не має,

Як пташка, але не співає,

Чекає вітерця, тільки тоді літає.

Важливою наступною сходинкою у розвитку сприйняття світу природи, яку має опанувати дитина – є вміння складати твори на основі спостережень. Першим елементом діяльності на даному етапі є визначення ідеї, навколо якої буде розгортатися композиція і сюжет майбутнього оповідання або казки, створення образів героїв твору, їх портретна замальовка, визначення, прагнень, переживань, вчинків, внутрішньої краси героїв. Адже, для розвитку своїх творчих здібностей дитина має написати про побачене, пережито. За настановою вчителя, діти складають твір, добирають потрібні слова, створюють образи, формулюють думки, прописують сюжет. Вчитель пропонує приблизну тематику оповідань чи казок, планує екскурсію в природу для накопичення вражень, емоцій, з'ясування екологічних зав'язків. Наводимо перелік тем, за якими вчитель може провести дану роботу: «Золоті пташки осені», «Вже брами літа замикає осінь», «Земля – годувальниця», «Жовтий лист під ноги падає», «Листопад», «Горобина восени», «Двори стоять у хуртовині айстр», «Стояла я і слухала весну», «Очі відкрила конвалія біла», «Зелена аптека», «Знову цвітуть каштани», «Здивовані квіти», «Синичка-скрипаль-корифей», «Перепілчине поле», «Горобець із білою бородою», «Пір'їнка і листочок», «Травнева роса-краща вівса», «Їде панна осінь на золотому коні», «Коли серце торкається краси», «Чорнобривці квітнуть у саду, я до них за казкою іду», «Шпак та білка», «Усе моє, все зветься Україна!»

Уроки з природознавства вимагають, щоб знання були не тільки метою, але і засобом, інструментом, знаряддям, за допомогою яких формується природознавча компетентність учня початкової школи.

Отже, педагогічну спадщину В.Сухомлинського без перебільшення можна назвати універсальною щодо широти охоплення і дієвості розвитку маленької особистості. Глибоко психологічна, гуманістична суть педагогічної системи великого педагога-гуманіста є її глобальною характеристикою.

Література:

1. Борисенко Н. М., Сугейко Л. Г. Формування комунікативної та природознавчої компетентності учнів у процесі роботи над картинами-загадками. *Початкова школа*, 2017. № 4. С. 26 - 28.
2. Вашуленко М. Літературна творчість В.О.Сухомлинського в нових підручниках для початкової школи. *Бібліотечка вчителя*, 2003. № 5. С.3.
3. Півторак Т. Уроки серед природи за творами В.Сухомлинського. 2-3 класи / упоряд. М. Пристінська. Київ: Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2014. 120 с.
4. Сухомлинський В. Всі добрі люди – одна сім'я. Харків: ВД «Школа», 2014. 160 с.
5. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа: вибрані твори у 5 т. Київ: Рад. Школа, 1977. Т. 4. 640 с.
6. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: початкова школа : іншомовна освіта + державний стандарт початкової освіти. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.
7. Чернишов О. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського. URL: <http://www.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/3637> – Текст з екрана.

Borisenko N. M.

Balokha A. S.

THE USAGE OF V. SUKHOMLYNSKY'S PEDAGOGICAL LITERATURE AT NATURAL SCIENCE LESSONS IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article considers the value of V. Sukhomlynsky's pedagogical literature in the context of the New Ukrainian School. The prominent teacher insisted on basic educational methods. They are studying in green classes, drafting books-pictures about nature, trips in nature, conducting thoughtful lessons, usage the tasks from the living book of problems, studies in fairy-tale room, island of wonders, corner of beauty, use, in spiritual life of song, book, lead through of holidays of mother, roses, field flowers, labour in Garden of

Mother, writing stories, fairy-tales with the children. Teacher's natural interests were scalene: excursions in nature, lessons under blue sky, drafting and analysis of fairy-tales, objects and phenomena of environment. The most important scientist counted the task which all other are inferior to develop for a child. It provides the capacity for a reflection, ability to estimate critically the action that is possible within the consequences for other people and on one's own. Various cognitive tasks during such work can be suggested to apply, namely they are the tasks on sorting, on form comparison and contrasting, on the use of analogy, on classification of objects and phenomena of outward things, on leading to, on the selection of main, drafting of texts of fantastic (fairy-tale) character, drafting of riddles and metaphors, on maintenance to text. The pedagogical literature of V. Sukhomlynsky's gives an abstract possibility a modern teacher to realize the task of modern education, not overloading a student.

The methodical approach to use the teacher's works in primary school education is revealed. It's main task is to prepare the applicant for education to make a successful life and self-realization in a rapidly changing society, to prepare for life even with an uncertain future.

Key words: natural science lessons, methodology, cognitive tasks, coherent speech development, textbooks, subject knowledge of natural sciences.

Дата надходження статті: «18» квітня 2018 р.